

Vägar till kunskap

Om demokrati i gymnasieskolans läroböcker

Berith Spjuth

Luleå tekniska universitet

C- uppsats

Samhällskunskap

Institutionen för Industriell ekonomi och samhällsvetenskap

Avdelningen för Samhällsvetenskap

Vägar till kunskap

- om demokrati i gymnasieskolans
läroböcker

BERIT SPJUTH

Institutionen för Industriell ekonomi och samhällskunskap
Avdelningen för Samhällsvetenskap
SAMHÄLLSKUNSKAP C

Vetenskaplig handledare: Jan-Erik Jacobsson

Sammanfattning

Denna uppsats utgör en analys av tre olika läromedel som används i ämnet samhällskunskap och dess A-kurs inom teoretisk och praktisk program på gymnasienivå samt vuxenutbildning. Genom att studera hur de olika läromedlen tar upp och lär ut demokrati och värdegrund utifrån gällande styrdokument, har en jämförelse slutligen kunnat visa huruvida materialet ger en grundläggande kunskap om hur demokrati och medborgarskap i samhället fungerar. Studien visar att det finns brister i läroböckerna vid beskrivandet av demokrati samt att det i två av läroböckerna saknas en samlad bild av de grundläggande demokratiska värderingarna som knyter an till den kulturella mångfald som styrdokumenterna eftersträvar.

Innehållsförteckning

1. INLEDNING	1
1.1 Syfte och frågeställning	2
1.2 Avgränsning	3
1.3 Metod och material	3
2. DEMOKRATI SOM UTGÅNGSPUNKT	3
3. SKOLAN SOM FOSTRARE	5
3.1 Från katekes till styrdokument	5
3.2 Folkskolan	6
3.3 Folkbildningsarbete och vuxenutbildning	7
4. LÄRA OM DEMOKRATI	8
4.1 Arbeta med demokrati i skolan	9
4.2 Värdegrund och demokratisk fostran	11
4.3 Vad säger styrdokumentet?	12
<i>4.3.1 Lärarens demokratiska uppdrag</i>	13
<i>4.3.2 Demokratiska uppdraget i Skollagen</i>	14
<i>4.3.3 Demokratiska uppdraget i Läroplanen</i>	15
<i>4.3.4 Demokratiska uppdraget i Kursplan för Samhällskunskap A</i>	17
<i>4.3.5 Demokratiska uppdraget i Kommunala skolplanen</i>	18
<i>4.3.6 Kvalitetsredovisning</i>	19
<i>4.3.7 Sammanfattning av det demokratiska uppdraget</i>	20
5. LÄROBOKENS UTFORMNING	21
5.1 Reflex	21
5.2 Möt A-kursen, samhällskunskap	23
5.3 Exposé vux	25
6. SAMMANTAGNA RESULTAT	27
7. DISKUSSION	30
7.1 Egna slutsatser	32
8. LITTERATURFÖRTECKNING	34

1. Inledning

Dagens värld är mångfacetterad och full av intryck. Ständigt sker kulturmöten genom massmedia, populärkultur samt Internet och genom snabb informationsteknik i en globaliserad värld så upptäcker vi att världen har krympt. Genom informationsexplosionen och lättillgängligheten till världen har vi kommit att möta andra kulturella yttringar som tvingat oss att medvetandegöra vår egen kulturella identitet. Ju närmre man kommer olika länders traditioner, kulturer och sedvänjor inser man nödvändigheten av att kunna förstå och tolka olika samhällsfenomen både nationellt och internationellt. Idag vinner högerextremismen och rasismen mark i Europa och den gör det genom att framstå som parlamentarisk och politiskt rumsren. Världen är komplex och lösningarna på olika konflikter i världen, eller i det egna närsamhället, har oftast en historisk botten. Det är viktigt att kunna utveckla en vidsynthet och kunskapsbredd samt skapa förmåga att reflektera och ta ställning när det gäller olika samhällsfrågor och samhällsförhållanden.

Den stora frågan om skolans etiska, demokratiska, moraliska hållning och ställningstaganden har lett till mycket diskussioner och uppmärksamhet de senaste åren. Det har handlat om att skolan skall förse eleverna med kunskap och fostran som skall leda till ett demokratiskt medborgarskap i samhället. Utbildningsdepartementet, skolverket, kommuner samt enskilda skolor har startat projekt och utvecklingsarbeten för att formulera en värdegrund som kan appliceras samt översättas i konkret handling i skolan. Genom tydliga styrdokument har man velat klargöra samhällsuppdraget för att främja elevernas demokratiska utveckling. Varje samhälle försöker skapa de människor man behöver och vill ha, och fostran av barnen i samhället är inte bara en fråga för föräldrar utan i högsta grad också för politiker och makthavare. Vilka personliga egenskaper och kvaliteter man vill implementera hos barnen kan vara avgörande för samhällets fortsatta utveckling.

För ett tiotal år sedan diskuterades huruvida lärarrollen kunde befästa eller återerövra sin auktoritet, idag så resonerar man inte i dessa termer. Idag så anser man istället att gott ledarskap och vuxna förebilder är förutsättningar för att skapa goda och dugliga medborgare och då menar man inte att överlåta detta arbete åt skolan, utan även åt föräldrarna i hemmet och övriga vuxna utanför skolan. Så som det afrikanska ordspråket lyder "it takes a village to raise a child", så menar det att det är en angelägenhet för oss alla. Samhället har fortsatt sin demokratiska utveckling och därmed har också det tidigare traditionella auktoritetstänkandet fortsatt att minska. Som lärare och vuxen förebild ska man förhålla sig tydlig i sitt

förhållningssätt gentemot demokratiska rättigheter och skyldigheter. Därmed krävs att man som lärare visa en hög moralisk anda eftersom det i högsta grad påverkar elevers förståelse och respekt. Lärarrollen innebär att man medverkar till att fostra nästa generations samhällsmedborgare och därmed följer också ett stort ansvar när det gäller att förmedla vad som är rätt och fel. Det är också viktigt att ha ett vidsynt förhållningssätt där man som lärare kan sätta sig in i, samt respektera allas åsikter, även om de skiljer sig från egna ställningstaganden.

Mitt intresse för olika läromedel inom samhällskunskapsämnet kom att vidgas när jag under mina praktikperioder kom i kontakt med ett antal samhällsböcker som man använde i olika teoretiska och praktiska program. Jag känner mig kluven till vilket studiematerial man bör välja och vad man bör tänka på, när man som utbildad lärare i framtiden ska välja vilka inköp som skall göras. Eftersom jag anser att demokratin ständigt måste erövrats känns det viktigt att jag som lärare kan hänvisa mina elever till kursmaterial som på ett funktionellt och intressant sätt belyser demokratiska värdefrågor, vilket i sin tur bidrar till att eleverna reflekterar, analyserar samt ifrågasätter nutida samhällsfenomen.

1.1 Syfte och frågeställning

Syftet med denna uppsats är att, med utgångspunkt från gällande styrdokument, göra en analys av de läromedel som används inom ämnet samhällskunskap. Studien skall visa huruvida gängse undervisningsmaterial inom gymnasieskolans och vuxenutbildningen överensstämmer med läroplanens uppsatta mål inom ämnet samhällskunskap. Genom att fokusera på hur de olika böckerna tar upp och lär ut demokrati utifrån läroplanens värdegrund, kommer jag slutligen att kunna göra en jämförelse som ska visa om materialet ger en grundläggande kunskap om hur det demokratiska samhället fungerar och om man lyckas uppnå målen ur den demokratiska aspekten.

Detta är frågeställningarna:

- Möter de utvalda läromedlen de uppsatta målen för demokrati i gällande styrdokument?
- Hur behandlar de olika läroböckerna demokrati och medborgarskap sett utifrån att läroböckerna riktar sig till elever på vuxenutbildning, teoretiska program och praktiska program, på vilket sätt skiljer de sig åt?

1.2 Avgränsning

Jag har valt att avgränsa min uppsats till de syften och mål som avser demokratins värdegrund i läroplanen i vilket ämnet samhällskunskap vilar på. Jag avser med denna uppsats att analysera tre utvalda läroböcker för gymnasieskolans och vuxenutbildningens A-kurs i samhällskunskap. Anledningen till att jag valt A-kursen är för att det är en kärnämneskurs som alla på gymnasiet läser. Tre olika läroböcker kommer att granskas vilka enbart är riktade mot elever vid gymnasieprogram och vuxenutbildning.

1.3 Metod och material

Den metod som jag valt att arbeta med i denna uppsats är främst litteraturstudier. Jag har valt att diskutera kring skillnader mellan olika läromedelböcker. Materialet har bestått av böcker som man använder på de praktiska och teoretiska programmen inom gymnasieskolan men också inom vuxenutbildningen. De läroböcker jag har valt att analysera är *Reflex*, *Möt A-kursen*, *Samhällskunskap* samt *Exposé vux*.

2. Demokratien som utgångspunkt

Ordet demokrati kommer ursprungligen från grekiskan där demo- betyder ”folk” och kratía betyder ”välde”, i kombination innebär betydelsen folkmakt eller folkstyre. Demokratien har från tiden den uppkom och fram till idag förändrat skepnad vid många tillfällen. Idag använder man ordet demokrati i flertalet former när man beskriver olika företeelser och områden inom samhället. Vad man dock är ense om är att den politiska demokratins främsta roll är att utgöra statens styrelseform vilken skall sörja för samhällets gemensamma intressen. Den begynnande grekiska demokratin liknar inte den som numera finns i vår egen tid. År 500 f.kr. bildades en direktdemokrati som medgav alla fria män och medborgarna rätt att vara med att besluta i folkförsamlingarna, uteslutna ur denna gemenskap var dock slavar, invandrare och kvinnor. Den klassiska demokratins tanke var att alla ”fria” män skulle turas om att styra men också styras (Nationalencyklopedin 2000). Den grekiska demokratin handlade främst om att försvara eller angripa olika företeelser och trots att den inte liknar den demokrati vi lever i idag så var det här tanken om det goda samhället föddes.

Under medeltiden kom religionen och dess sätt att se på ledarskap, att helt dominera samhället. Feodalismen kom att breda ut sig och skapade olika beroendeförhållanden mellan de olika stånden. Det kom att dröja innan man kunde skönja formen av vår tids demokrati,

detta i form av frihetskriget och den rättighetsförklaring som sedermera ledde till den amerikanska konstitutionen och dess rättighetsförklaring. Denna var upprättad efter franska revolutionen och nationalförsamlingens dekret om mänskliga rättigheter vilken i sin tur härrörde ur upplysningstidens tänkare. Liberalismen, som kom att förespråka individens frihet började växa under 1700-talet. Den ifrågasatte kyrkans makt, enväldet hos monarkerna och privilegierna bland de högre klasserna. Tanken var att ge medborgarna fri- och rättigheter gentemot staten, man ansåg att det inte var Gud eller monarken som visste vad individen ville ha, utan det kunde individen själv avgöra (Fridolf 2002:36 ff.).

Man kan se det som att grekerna inledde den första demokratiska omvandlingen där man gick från ett härskarvälde till ett välde där många styrde i stadsstaten. Under långa tider i historien var det få nationer som hade den politik som innebar ett demokratiskt beslutssätt. Inte förrän under medeltiden kom ett nytt folkligt styre att växa fram då stadsstaten ersattes av nationalstaten och där demokratitanken användes i allt större utsträckning. Denna andra demokratiska omvandling säkrade ett antal politiska institutioner som kom att utgöra den plattform som vi nuförtiden kallar demokrati (Dahl 1999:11).

Den andra omvandlingen av demokratibegreppet kom att innehålla tre viktiga begrepp såsom en republikansk tradition, representativt styre samt politisk jämställdhet. Trots att den republikanska traditionen inte påminde helt och hållet med den grekiska hållningen om demokrati, kom den ändå att ha innefatta de förutsättningar som levde i det antika Grekland. Det handlade om att ”människan till sin natur var en social och politisk varelse, att människor måste leva tillsammans i en politisk sammanslutning för att utveckla sina möjligheter [...] en god människa måste också vara en god medborgare, liksom en god politisk sammanslutning måste bestå av goda medborgare” (Ibid., s.35). Man kan tala om en medborgaranda som riktar sig till allas väl i samhället enligt de republikaner som hävdade att de gemenskaper där man behandlade varandra som gelikar och där ingen stod i beroendeställning till den andre, utgjorde det ultimata politiska systemet. Ett system som inte inneslöt folket i det politiska styret kunde heller inte ses som legitimt enligt den republikanska doktrinen. Tanken om det representativa styret kom inte att ingå i de republikanska eller de demokratiska begreppen förrän på 1700-talet. Till en början handlade det inte om en ren demokratisk handling utan en sammankallning mellan aristokratin och kungamaktens institutioner där man diskuterade frågor som krig, tronföljd eller statens inkomster. Det representativa styret kom att betraktas som ett ultimatum sätt att företräda medborgarnas rätt till personlig frihet och individuella rättigheter inom allt vidare nationsgränser till skillnad mot stadsstatens tidigare begränsningar. Nya representativa demokratiska institutioner växte upp och ersatte de gamla

demokratiuppfattningarna vilket innebar att folkets (demos) kom längre ifrån det direkta styret. Den politiska jämställdheten kom att handla om hur varje medlem i en politisk sammanslutning kunde ses som jämställd med övriga deltagare d.v.s. en eller ett fåtal kunde inte styra över de övriga i en styrelseprocess (Ibid., s.42).

Enligt Robert A. Dahls (1999:104) mening så är den demokratiska processen den mest överlägsna styrelseformen sett till den frihet som tillägnas medborgaren, detta i form av individuellt och kollektivt medbestämmande men också genom den moraliska autonomi som följer med det demokratiska förloppet d.v.s. att som medborgare leva under de lagar som man själv har upprättat eller fortsätter att upprätta, bidrar i sin tur till att underlätta för medborgarnas personliga utveckling och moraliska ställningstagande.

3. Skolan som fostrare

3.1 Från katekes till styrdokument

Genom kyrkolagen år 1686 så blev kyrkan i det närmaste ansvarig för folkundervisningen i Sverige. Trots att man inte uttryckligen angav att man skulle syssla med utbildnings så kom man att anse att folkundervisningen var ett viktigt led både när det gällde i kyrkan men också när det gällde samhället (Selander 1986:12). Den lärobok som till en början användes främst var just katekesen och det var den var självskriven och dessutom anledningen till att folkskolan så småningom startades. Vid 1500-talet och genombrottet för boktryckarkonsten kom katekesen att bli dåtidens grundläggande läromedel. Den kom att bli det regelverk som borgade för medborgarnas folkfostran eftersom den bildade ramarna för dåtidens samhälls- och umgängesliv. Man skulle helt enkelt med den obligatoriska skolan och Martin Luthers katekes, införliva banen med den kristna tron, den svenska kyrkan, sakramenten samt tio Guds budord. Katekesen var utformad så att den innehöll både frågor och svar och det var prästernas ansvar att kontrollera medborgarnas kunskaper i kristendom. Efter att katekesen dominerat undervisningen och senare folkskolan under cirka 400 år, kom den under sekelskiftet att inte ses lika självklar i sin medborgarfostrande roll (Nationalencyklopedin).

Nu kom istället ansvaret för elevernas fostran att förflytas till historieämnet. Vid sekelskiftet präglades historieämnet av statsidealism dvs. man hyllade statens idé vilken utmynnade i en sorts hjälteidentifikation. Kritiken växte mot den nationella fokuseringen, men trots detta så kom historieböckerna mestadels att handla om kungar och krig. Medborgarkunskap (numera samhällskunskap) infördes år 1918 i fortsättningsskolan utifrån främst liberala samt socialdemokratiskt håll. Kraven var att införa ett skolämne som skulle vara allmänbildande

samt förberedande för yrkeslivet, men det skulle också ge kunskap om rättigheter och skyldigheter, detta utifrån införandet av allmän och lika rösträtt för män från år 1909. Ämnet skulle förmedla kunskap om hur samhället var uppbyggt, statens ansvar, kyrkans position, arbetarrörelsens utbredning samt familjefrågor. År 1946 beslutade skolkommissionen att ämnet medborgarkunskap skulle övergå i det nya ämnet Samhällskunskap, där strävan efter objektiv kunskap samt demokratifostran skulle vara de viktiga beståndsdelarna. Ämnet skulle dessutom integreras i de lägre stadierna och den skulle komma att ersätta den medborgarfostran som man tidigare hämtat ur ämnena kristendom samt historia (Ibid., s.14).

3.2 Folkskolan

Sverige kom från 1800-talets sekelskift och fram till övergången till 1900-talet att fördubbla sin befolkning, trots att emigrationen, främst till USA, var betydande. Utvandring var en lösning på den svåra försörjningskrisen som bondelandet Sverige upplevde under andra halvan av 1800-talet och en bit in i 1900-talet, men industrialiseringen hade under samma tid inletts i landet vilket kom att påverka samhällsutvecklingen i allt snabbare takt. Denna snabba förändring från bondeland till industristat borde inte ha varit genomförbart utan ett någorlunda effektivt skolväsen. Denna tid brukar även uppfattas som liberalismens genombrott, där många samhällspolitiska reformer genomfördes bland annat inom närings- och socialpolitik. De stora folkbildningsrörelserna fick här sitt genombrott och den fackliga aktiviteten började växa sig stark. Därmed också den politiska verksamheten som mynnade ut i olika partipolitiska sammanslutningar (Rickardson 1999:44).

Folkskolestadgan från år 1842 fastslog att det var statens ansvar att sörja för medborgarnas fostran och därmed undervisning. Folkskolans undervisningsroll var dock omdiskuterad. Liberala politiker hävdade statens plikt att ansvar för samhällsmedborgarens uppfostran medan den grupp av politiker som anammade konservatismen ansåg att statens roll enbart var att sörja för religionsundervisningen eftersom man ansåg att den övriga fostran var hemmets sak. Det diskuterades om faran för den allmänna ordningens rubbade om den breda massan skulle få tillgång till annan undervisning än religionskunskap, man trodde att resultatet skulle ge halvbildade samhällsmedborgare. När man år 1842 efter många invändningar inrättade folkskolan så var det en stor seger för landet och dess liberala stävanden. Den konservativa sidan såg bildningen däremot som ett onödigt ont. (Ibid., s.46).

I Sverige lyckades man under 1860-70-talet utveckla en fungerande folkskola. Bakgrunden till denna lyckade process var att man syftade att vidga medborgarnas bildning, vilket hade

sitt ursprung i 1809 års regeringsform som syftade till en successiv demokratisering. Dessutom bidrog också uppkomsten av 1862 års kommunallagar vilket medgav till ett ökat självstyre inom den lokala förvaltningen, dessutom fick 1866 års riksdagsordning som konsekvens att maktfaktorn i andra kammaren kom att utgöras av bondeklassen. En välbärgad och förhållandevis politisk ambitiös bondeklass gav upphov till en egen skola där man skulle ge sina söner en nämndemansutbildning som det dåvarande politiska samhället hade användning för (Ibid., s.12).

Det dröjde innan staten kom att använda skolan som ett instrument för att nå vissa mål och det berodde på att statens makt var starkt begränsad. Till en början engagerade sig staten enbart till att ombesörja för viss utbildning av egna ämbetsmän, det offentligaståndet, eftersom man inte ansåg att man hade några skyldigheter att undervisa folkets barn, vilket var helt i linje med den grundsyn som rådde i början av 1800-talet. Vid diskussionerna om en utvidgad rösträtt under början av 1900-talet framfördes ofta argumentet att en allt för stor grupp i samhället saknade bildning och därmed kompetens och förmåga att ta politiskt ställningstagande. Det här gav förespråkarna för allmän rösträtt ett argument för att förbättra den obligatoriska skolan för att skapa en politisk demokrati som var fungerande (Ibid., s.13).

3.3 Folkbildningsarbete och Vuxenutbildning

Det som var kännetecknande för folkrörelserna var att de avsåg att minska utbildningsklyftorna i samhället. Vid det demokratiska genombrottet i Sverige åren efter första världskrigets slut, vid 1920-talets början, utreddes folkbildningsarbetet första gången. Demokratiska värden präglade synen på bildningen: ”Var och en som har rösträtt måste få möjlighet att tränga djupare in i dagsfrågorna, demokratin kräver och förutsätter en objektiv politisk upplysningsverksamhet” (Ibid., s.84).

Vid andra världskrigets slutskede kände man att demokratin var hotad eftersom flertalet av Europas demokratier hade blivit totalitära. Det årets folkbildningsutredning såg upplysning och information som grundläggande för ett demokratiskt styrelsesätt. Man såg att folkbildningsarbetet skulle präglas av frihet och frivillighet, och den skulle bäras upp av medborgarna själva. År 1963 beslutades i riksdagen att man skulle fortsätta arbeta inom demokratins tjänst för att därmed utveckla demokratin i landet. Vid ett riksdagsbeslut 1981 kom ett nytt statsbidragssystem riktat till folkbildningen (Ibid.,s.84). I internationella sammanhang väcker denna frivilliga folkbildningsverksamhet stor uppmärksamhet eftersom

den årligen drar till sig en miljon människor som medverkar i olika studiecirkel eller annan folkbildningsverksamhet (Marklund 1984:108).

I Sverige särskiljer vi på skola och vuxenutbildning och anledningen till det är att den tidigare dominerades av folkbildningsarbetet som har en mer än hundraårig tradition. Från att till en början ha varit kyrkans ansvar och senare tillhört folkbildningsorganisationernas verksamhet kom den så småningom att utmynna i den kommunala vuxenutbildningen under slutet av 1960-talet. Skolreformerna kom från 1950-talet och framåt hade som syfte att utjämna utbildningsklyftorna i samhället och därmed också utbildningsnivån mellan äldre och yngre, tanken var också att utbilda människorna så att de fick konkurrenskraftig arbetskraft för det nya snabbare samhället (Ibid., s.111ff.).

4. Lära om demokrati

Skolan är Sveriges största arbetsplats med sina över 2 miljoner inskrivna. Här finns barn och ungdomar från förskola, grundskola och vidare till gymnasieskola. Skolan är statligt finansierad och råder under nationella och lagreglerade styrdokument. I Sverige är det vanligast att man går i skola i 12 år, trots att de sista tre åren inte är skolpliktiga. Det betyder att man går i skolan från en period då man är ett litet barn till att man har nått myndighetsålder, en period i livet då man som människa genomgår de största förändringarna på det fysiska och psykiska planet. I detta sammanhang inser man hur stor och viktig, men framför allt ansvarsfull roll, skolan har när det gäller att forma individer till fungerande demokratiska samhällsmedborgare (Larsson 2000:52).

Under inledande 1940-tal kom man i Sverige att inleda sitt arbete med att utveckla skolan och organisationen runt den. Wahlström skriver i sin avhandling *Om det förändrade ansvaret för skolan*, att dåtidens nybildade skolkommissioners främsta riktlinjer handlade om att genomföra demokratiseringar i skolväsendet samt att i skolan fostra demokratiska individer åt samhället. Det gällde att för eleverna kunna skapa en egen uppfattning runt ideologier och övriga samhällsfrågor vilket då innebar att undervisningen måste hålla en vetenskaplig och objektiv linje. Den allt snabbare utvecklingen i dåtidens samhälle kom att efterfråga en nioårig skolplikt för att kunna tillgodose de nya demokratiska hållpunkterna (Ibid. s. 79).

Kommissionens paroll handlade om individualism och respekt för elevernas olika starka och svaga sidor och individens frihet och självständighet ansåg man vara en garant för demokratins fortlevnad. Projektet skulle bidra till att nationen stod inför en nystart ifråga om utbildning, hälsovård och ökad levnadsstandard där regionala skillnader skulle utjämnas

(Ibid., s.90). SIA-utredningen från 1974 hävdade vidare att man inom skolan var tvungen att gå längre i sina strävanden att ge eleverna medborgarfostran i form av att ta ansvar, träning i samarbete samt att lära sig att kritiskt granska olika fenomen i samhället och för att uppnå detta måste eleverna få vara delaktiga vid planeringen och kunna påverka besluten (Ibid., s.113).

I Demokratiutredningen från 1985 talar man om att forma ett samhälle med ett levande medborgarskap där inflytande är nyckelord och där undervisningsämnena bör placeras i ett samhälleligt sammanhang. Vidare bör man ge mer undervisningstid till den mer traditionella formen av medborgarskap i timplanen detta för att man i samhället säger sig behöva medborgare som är aktiva och ansvarstagande (Ibid., s.152). Läroplanskommittén uppmärksammar under 1990-talet de nya förändringarna i omvärlden i form ökad globalisering/internationalisering samt en helt ny form av informationsteknik som man anser ställer nya krav på individerna i samhället. Det gäller att ge eleverna kunskap i att sortera och värdera informationen samt göra aktiva val för att kunna möta den nya tiden (Ibid. s.172).

4.1 Att arbeta med demokrati i skolan

Ordet demokrati är något som man vanligtvis och frekvent, hör politiker nämna. Genom att tala om demokrati innebär det att alla uppfattar och tolkar det på ett visst sätt. Men ordet innefattar mer än olika länders politiska ställningstaganden, det handlar lika mycket om att medborgarna i demokratiska stater skall tillägna sig ett demokratiskt förhållningssätt där de värderingarna skall utgå från den egna tolkningen av demokrati. I Sverige så är det utbildningsväsendet som skall förmedla den officiella tolkningen för att kunna fostra den unga generationen till demokratiska medborgare.

Enligt Bråkenheim (Agrell 2001:97) så har medborgaranda och medborgarideal varit ledord i de skolreformer som har tillkommit vid 1900-talet och framåt detta med åtanke om att låta det demokratiska samhället växa fram. Han menar, efter att ha studerat maktutredningen från slutet av 1980-talet, att det har skett en attitydförändring när det gäller medborgaridealet. Sett till tiden för statsminister Per Albin Hansson och av honom myntade begreppet "Folkhemmet" (Ibid., s. 98), som kom att utgöra modellen för en likvärdig samhällsgemenskap bland medborgarna i Sveriges 1930-och 40-tal, har man gått från solidaritet och medmänsklighet till individens frihet och självständighet. Det har uppkommit en förskjutning av tidigare demokrati- och medborgarideal, där man såg det goda samhället

och arbetet för allas bästa vara det centrala för en välmående demokrati förändras till att bli en gemenskap där individcentrering råder och man bortser alltmer från kollektivet (Ibid. s. 104).

Sedan ett antal år tillbaka så har politiskt engagerade medborgarna kommit att dra sig ur partipolitiken, vilket inte är en önskvärd utveckling för den representativa demokratin. Det har visat sig att medborgarna upplever ett lågt förtroende för hur det politiska systemet fungerar samt att de känner en maktlöshet när det gäller själva kunna påverka den politiska inriktningen. I statens utredning *En uthållig demokrati* (2000:224 ff.), talar man om ett ojämnt medborgarskap som råder i Sverige, detta eftersom deltagandet mellan olika samhällsgrupper skiljer sig åt. Det finns tecken som tyder på att politiskt engagemang bland medborgare hänger ihop med hur hög alternativt låg utbildningsnivå man uppnått. Dessutom visar det sig att det politiska intresset skiljer sig åt mellan olika åldersgrupper och trots att utbildningsnivån bland yngre ökar så ser man att dessa allt mindre medverkar i politiken. Ointresse och passivitet för politik behöver dock inte betyda att samhällets medborgare känner maktlöshet eller upplever utanförskap. Det kan istället betyda att människor upplever en trygghet och är förhållandevis tillfreds med hur det politiska systemet fungerar. Trots kritik mot de politiska styrande känner man att samhället fungerar och fortsätter därefter att gå och rösta. En annan orsak kan vara att människorna i dagens samhälle har ett flertal andra engagemang som är intressantare än politik.

Alternativa lösningar för en uthålligare demokrati (Ibid. s. 227), handlar om att stärka delaktigheten och inflytandet bland tre olika grupper i samhället vilka är ungdomar, arbetslösa samt medborgare med utländskt ursprung. Det är främst denna kategori av människor som upplever en vanmakt inför det sociala och politiska utanförskap som de har hamnat i, därför gäller det att förstärka unga människors politiska medvetenhet så att dessa blir medvetna om sitt samhällsliga medborgarskap. Känslan av utanförskap leder till misstro mot de politiska partierna och gängse politiska system eftersom de inte anses gynna dem som samhällsgrupp. Vid ökad misstro mot det politiska etablissemanget föds konflikter som visar sig i rasism och extremism i samhället och i takt med att nazistiska organisationer vinner nya medlemmar, urholkas respekten för alla människors lika värde.

I skolverkets rapport *Ung i demokratin* (2003) gjorde man en undersökning om ungdomars demokratiska kompetens vilket handlade om att ”analysera ungdomars kunskaper, attityder och engagemang i samhälls- och demokratifrågor” Sammantaget visade studien att majoriteten av eleverna hade goda kunskaper i demokrati, däremot kunde man se att det skiljde sig mellan olika gymnasieprogram. Man kunde utläsa att de elever som gick på yrkesförberedande program, främst mansdominerade, hade sämre kunskaper i demokrati

medan man på de teoretiska programmen hade större kunskaper. Det visade sig också att 93 procent av eleverna på de teoretiska programmen i gymnasiet ansåg sig säkra på att de skulle rösta i kommande val, medan enbart 58 procent i de yrkesförberedande klasserna sade sig komma att göra det i framtiden. Den här studien bekräftar betydelsen av föräldrarnas utbildningsnivå, man menar att detta styr elevernas kunskap i demokrati. De elever med högutbildade föräldrar och större tillgång till böcker i hemmet kom att uppskatta demokratis institutioner mer samt insåg även hur viktig den politiska diskussionen var för att hålla ett öppet samhälle (Ibid.).

4.2 Värdegrund och demokratisk fostran

Vårt samhälle vilar på en rad traditionella, moraliska och etiska värden som tillsammans bildar vår värdegrund. Utgångspunkten för värdegrunden är regeringsformen som är grundlag i vårt land. Där står det att den offentliga makten skall utövas med respekt för alla människors lika värde samt för den enskilda människans frihet och värdighet. Värderingarna i FN-konventionen samt i barnkonventionen om mänskliga fri och rättigheter återfinns även i den svenska värdegrunden. Skolan har som politiskt mål att upplysa de unga medborgarna i samhället om de demokratiska värdena samt upplysa om de regler och acceptera de lagar som utgör demokratisk legitimitet. Den demokratiska normen är ett politiskt sådan och staten har gett skolan uppdraget att ge eleverna demokratifostran samt demokratiträning. Värdegrunden har mycket att göra med hur vi förhåller oss till andra människor och den innefattar även normer som bygger på människosyn och etik i kombination med demokratiska värden samt rättskänsla. Värdegrunden skall man få tillgång till genom samtal och man skall genom möten med olika människor utveckla en förmåga till eget tänkande och kritiskt granskande. Värdegrunden skall dessutom ge oss normer och regler som skall leda oss i vårt handlande. På senare år har diskussionen om demokrati och grundläggande värden kommit att hamna i fokus i samhället. Detta på grund av en tilltagande brist på respekt för de mänskliga rättigheter som bygger på en demokratisk gemenskap som t.ex. rasism och mobbing.

Begreppet värdegrund infördes under 1990-talet i samband med läroplanskommittén och deras utredning *Skola för bildning* (1992:94). Begreppet värdegrund skall finnas som en del av fundamenten i de nya läroplanerna vilka skall ligga till grund för all verksamhet i förskola och skola. Detta skall också ske i överensstämmelse med den etik som förvaltas av kristen tradition och västerländsk humanism. Begreppet värdegrund är starkt förknippat med demokrati.

Senare års samhällsdebatter har mer och mer kommit att handla om demokrati och grundläggande värden. Insatser från nationella institutioner och regeringen har förekommit för att stödja olika lokala demokratiarbeten. Debatten har även tagit upp skolans roll, både när det gäller möjligheter och svårigheter, när det gäller att förankra, förmedla de grundläggande demokratiska värderingarna. Alla skolors uppdrag är att skapa individer som har utvecklat en demokratisk kompetens. Enligt rapporten *Med demokrati som uppdrag* (2000:13), handlar det om följande punkter:

- *att verka i demokratiska former,*
- *att utveckla demokratiska samhällsmedborgare och*
- *att ge barn och unga kunskap om demokratins innehåll och form.*

Senare tidens demokratiforskning har kommit fram till att kommunikation är en bärande komponent när det gäller att hålla demokratin levande. Att lära sig tala är viktigt liksom att lära sig att lyssna till andra är en väg att upprätthålla målen för de demokratiska förhållningssätt som styrdokumentet aviserat. De friheter och rättigheter individen har måste kombineras med respekten för andra och det uppkommer i dialogen där var och en får uttrycka sin mening och därigenom få sina åsikter synliga (Ibid., s. 15). Rapporten menar att brist på reflektion leder till att eleverna lär in demokrati som ett abstrakt objekt d.v.s. ordet kopplas inte till personliga ställningstaganden eller erfarenheter, därför menar man då att eleverna har svårt för att inta en egen etisk hållning som utgår från de grundläggande demokratiska värdena. Eleverna har en tendens att frigöra sig från ansvaret och upprätthållandet av de etiska begreppen och överför därför ansvaret på samhällets institutioner som t.ex. polis och rättsväsende. Man kan säga att eleverna privatiserar moralfrågorna (Ibid., s. 24).

4.3 Vad säger styrdokumentet

De nationella styrdokumentet har som avsikt att vara ledande för hur verksamheten inom barnomsorg och skola ska utformas. Här finns också föreskrifter som vänder sig till föräldrar och elever som rör skolplikt samt rätt till utbildning. Skollagen har bestämt de övergripande målen och dessutom angett timplan för de olika nationella programmen i gymnasieskolan. Läroplanerna fastställs av regeringen och de skall tillsammans med skollagen leda verksamheten i skolan. I läroplanen har man bestämt vad skolans uppgifter skall vara samt vilken värdegrund som skall genomsyra arbetet i skolan. Läroplanerna för förskola (Lpfö 98), obligatoriska skolväsendet, förskoleklass och fritidshem (Lpo 94), samt de frivilliga

skolformerna (Lpf 94), fastställs av regeringen och de som arbetar i skolan måste följa dessa styrdokument. Förutom detta fastställer också regeringen program mål för varje nationellt program i gymnasieskolan för att lyfta fram den inriktning som sätter prägeln på programmet. Regeringen beslutar även hur kursplanerna inom kärnämnen ska utformas, medan skolverket beslutar hur kursplanerna ska se ut i andra ämnen. Kursplanerna ska tillsammans med läroplanen ange målen för varje enskilt ämne. I kursplanerna ska det framgå vilket syfte och mål kursen har samt vilken nivå av kunskap eleven ska ha uppnått när kursen avslutats. Kommunerna är enligt skollagen skyldiga att upprätta en kommunal skolplan som ska beskriva skolverksamheten inom ramarna för de mål och riktlinjer som riksdag och regering har beslutat. Slutligen så har rektor ett ansvar där det gäller att upprätta en lokal arbetsplan samt se till att skolans resultat följs upp och utvärderas utifrån de nationella målen, kommunala skolplanerna samt den lokala arbetsplanen.

4.3.1 Lärarens demokratiska uppdrag

I Lpf 94 (s. 13ff.) finns även riktlinjer för lärare som arbetar inom skolan. Det handlar om att man som lärare tydligt ska redogöra för gängse värderingar som själva kunskaperna vilar på inom de olika ämnesområdena, dessutom krävs att man i sin undervisning och övrig planering utgår från att spegla sammanhangen ur ett kvinnligt och manligt perspektiv. Vidare ska man som lärare vara tydlig med att förmedla de grundläggande värderingar som det svenska samhället har som plattform, dessutom ska man som lärare levandegöra dessa värden genom att ständigt föra en diskussion för att motverka uppkomna konflikter runt vedertagna samhällsvärderingar. Det ska finnas en tydlighet i diskussioner där man tar upp konsekvenserna för olika former av handlingar. Läraren ska förebygga alla former av kränkande behandling och visa respekt för var och en av eleverna samt i det dagliga skolarbetet upprätthålla ett demokratiskt förhållningssätt, detta för att dessa ska kunna känna att de är delaktiga i undervisningens utformning.

Allt eftersom kraven på lärarna med tiden har ökat kom man att inom Lärarförbundet och Lärarnas riksförbund att utarbeta *Etiska principer för lärare* (Internet 1), vilka ska ligga till grund för arbetet med eleverna i skolan. Lärarna ska i sitt dagliga arbete visa respekt för elevens integritet och främja varje individs utveckling. I sin yrkesutövning ska läraren arbeta för att utveckla elevernas kritiska tänkande och samtidigt ha i åtanke att man som lärare har ett yrkesansvar som direkt ”inverkar på samhället och samhällsmedborgarna” (s.1). Det handlar inte enbart om ansvaret om att lära ut, utan också ta ansvar för vad eleverna lär. Det gäller att i sin yrkesutövning reagera mot negativa tendenser i samhället och i skolan vilka kan

komma att skada eleverna. Vidare kan man läsa ”Lärare har ett viktigt uppdrag i samhället, att ansvara för kommande generationers grundläggande utbildning och fostran. Detta uppdrag formuleras i skolans styrdokument, såsom läroplaner och lagar” (s. 2).

4.3.2 Demokratiska uppdraget i Skollagen

Skollagen är stiftad av Riksdagen och den innehåller fundamentala bestämmelser om hur utbildningarna skall utformas i nationens olika skolformer. Den innefattar även mål och riktlinjer för hur verksamheten i skolan skall gestaltas och man kan läsa vilka krav som ställs på kommunerna. Det innebär att alla barn och ungdomar ska ha lika tillgång och likvärdig utbildning varhelst i landet man bor. Skollagen är utarbetad så att den inte skall vara för detaljstyrd, meningen är att kommunerna och skolorna själva skall få större valfrihet att utarbeta sina egna mål. I skollagen kan man läsa att:

Utbildningen skall ge eleverna kunskaper och färdigheter samt, i samarbete med hemmen, främja deras harmoniska utveckling till ansvarskännande människor och samhällsmedlemmar. (1 kap. 2§)

Vidare i skollagen kan man läsa vad verksamheten i skolan, men också i offentliga skolväsendet för vuxna, fundamentalt skall utgå ifrån att:

Verksamheten i skolan skall utformas i överensstämmande med grundläggande demokratiska värderingar. Var och en som verkar inom skolan skall främja aktning för varje människas egenvärde och respekt för vår gemensamma miljö. Särskilt skall den som arbetar inom skolan

- 1. främja jämställdhet mellan könen samt*
- 2. aktivt motverka alla former av kränkande behandling såsom mobbning och rasistiska beteenden. (Ibid.)*

I skollagen står också att när det gäller den gymnasiala vuxenutbildningen så gäller följande:

Det offentliga skolväsendet för vuxna skall ge vuxna tillfälle att i enlighet med individuella önskemål komplettera sin utbildning. Härigenom skall främst de som erhållit minst utbildning få möjlighet att stärka sin ställning i arbetslivet och i det kulturella och politiska livet. [...] Gymnasial vuxenutbildning syftar till att ge vuxna kunskaper och färdigheter på en nivå som

motsvarar den som utbildningen i gymnasieskolan skall ge. (Skollagen 1995:1100, 11 kap. 2§)

Dessa komponenter inom skollagen blir därför en del i den demokratiska fostran som tillsammans med läroplanen mål förbereder eleven på ett aktivt medborgarskap i demokrati. Skolan skall se till så att eleverna får demokratisk övning genom att förse dem med de demokratiska verktygen. Genom att genomföra demokratiska samtal i skolan lär sig eleverna att väga in sina egna uppfattningar utifrån andras åsikter vilket utvecklar en ökad tolerans mot andra människor. Med ökad kunskap och erfarenhet blir andra människor och kulturer mindre hotfulla och lättare att förhålla sig till. I skolan gäller det även att arbeta demokratiskt så att eleverna känner delaktighet i sin skolsituation för att på så sätt skapa högre motivation.

4.3.3 Demokratiska uppdraget i läroplanen för gymnasie- och vuxenutbildningen

För gymnasieskolan finns en läroplan och den innehåller riktlinjer samt övergripande mål för alla gymnasieprogram. Skollagen i kombination med läroplanen bildar ett nationellt måldokument. I läroplanens (Lpf 94) lärogrund står formulerat de grundläggande värden som skall genomsyra den svenska skolverksamheten. Nedan noteras de ställen där orden demokrati och samhälle nämns i någon form, antingen uttryckligen men också där det nämns indirekt. Läroplanen inleder med:

Det offentliga skolväsendet vilar på demokratins grund. [...] Skolan har en viktig uppgift när det gäller att och hos eleverna förankra de värden som vårt samhällsliv vilar på (s. 5).

Man utgår från respekten för människan värdighet, integritet och rätt till frihet, men den manar också till medmänsklighet för andra individer:

Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta är de värden som skolan skall gestalta och förmedla. I överensstämmelse med den etik som förvaltats av kristen tradition och västerländsk humanism sker detta genom individens fostran till rättskänsla, generositet, tolerans och ansvarstagande (s. 5).

Den svenska skolan skall vila på demokratins grund enligt skollagen och det gäller för skolan att förmedla och förankra dessa grundläggande värden som utgör plattformen i vårt samhälle.

Skolan har som mål att fostra eleverna i tolerans, jämlikhet och solidaritet med andra människor samt utveckla en förståelse för andra kulturer. Förutom att skolan i sin undervisning skall utveckla elevernas kunskap om demokratiska värderingar och tillika värdegrunder som samhället bygger på, så skall även skolan verka för demokratiska arbetsformer, detta för att:

...utveckla elevernas förmåga och vilja att ta personligt ansvar och aktivt deltaga i samhällslivet (s. 6).

Enligt läroplanen så är skolans huvuduppgifter, förutom att förmedla och därmed utveckla elevernas kunskaper, att också:

...främja elevernas utveckling till ansvarskännande människor, som aktivt deltar i och utvecklar yrkes och samhällslivet. [...] Skolan har uppgiften att till eleverna överföra värden, förmedla kunskaper och förbereda dem för att arbeta och verka i samhället. Skolan skall förmedla sådana mer beständiga kunskaper som utgör den gemensamma referensram som alla i samhället behöver (s. 7).

Gymnasieskolan ska tillsammans med den obligatoriska skolan som underlag, ha som uppgift att ge elever fördjupade kunskaper som skall förbereda för ett förvärvsliv eller fortsatta studier och dessutom skall skolan ge:

...förberedelse för vuxenlivet som samhällsmedborgare och ansvariga för sina egna liv (s. 9).

Målet med vuxenutbildningen, med utgångspunkt från skollagen, handlar om att:

Överbrygga utbildningsklyftorna och därigenom verka för ökad jämlikhet och social rättvisa, öka elevernas förmåga att förstå, kritiskt granska och medverka i kulturellt, socialt och politiskt liv och därigenom bidra till det demokratiska samhällets utveckling (s. 10).

Som elev i den kommunala gymnasieskolan och vuxenutbildningen så har läroplanen kunskapsmål att stäva mot. Dessa handlar om att eleven:

...utvecklar kunskaper för ett föränderligt yrkesliv och för att kunna påverka arbetsliv och samhällsliv (s. 11).

I övrigt finns det även mål att uppnå som handlar om att eleven:

kan uttrycka sig i tal och skrift så att elevens språk fungerar i samhälls-, yrkes-, och vardagslivet och för fortsatta studier, [...] har förutsättningar för att delta i demokratiska beslutsprocesser i samhälls och arbetsliv, har förmåga att kritiskt granska och bedöma det eleven ser, hör och läser för att kunna diskutera och ta ställning i olika livsfrågor och värderingsfrågor (s. 12f.).

Det finns också de gemensamma samhällsvärderingar som skolan aktivt skall upprätthålla och praktiskt utföra i vardagen såsom:

vidareutvecklar sin förmåga att göra medvetna etiska ställningstaganden grundade på kunskaper och personliga erfarenheter, [...] inte accepterar att människor utsätts för förtryck och kränkande behandlingar sant medverkar till att bistå människor, [...] kan leva sig in i och förstå andra människors situation och utvecklar en vilja att handla också med deras bästa för ögonen (s. 14).

Elevernas ansvar och inflytande handlar om att de själva skall ta ansvar, påverka och delta i skolan. Skolans mål är att sträva mot att varje elev:

utifrån kunskap om demokratins principer vidareutvecklar sin förmåga att arbeta i demokratiska former, utvecklar sin vilja att aktivt bidra till en fördjupad demokrati i arbetsliv och samhällsliv och stärker sin tilltro till den egna förmågan att själv och tillsammans med andra ta initiativ, ta ansvar och påverka sina villkor (Skolverket, Lpf 94 1994, s.15).

4.3.4 Demokratiska uppdraget i kursplanen för samhällskunskap A

I gymnasieskolan finns en kursplan för varje kurs denna anger kursens mål och vilken kunskapsnivå som eleven skall ha uppnått i vid kursens slut. Skolverket anger vilka målen är för ämnet samhällskunskap. Ämnet syftar till att:

med demokratin som värdegrund bredda och fördjupa elevernas kunskaper om nutida samhällsförhållanden och samhällsfrågor [...] att ge eleverna ökade förutsättningar att aktivt

delta i samhällslivet och en beredskap att hantera förändringar i samhället [...] att bidra med kunskaper om levnadsvillkoren i olika länder och samhällssystem [...] förstå de värden som ligger i en kulturell mångfald och att känna respekt för mänskliga rättigheter samt att kunna ta avstånd från olika former av förtryck (Internet 2).

När det gäller vilka mål som skall eftersträvas menar man att eleven:

omfattar och praktiserar demokratins värdegrund och förstår hur olika perspektiv och ideologier ger olika sätt att uppfatta samhället, utvecklar kunskap om och förståelse av det mångkulturella samhället [...]utvecklar kunskaper om de mänskliga rättigheterna samt individens rättigheter och skyldigheter i samhället [...] fördjupar sin förståelse av såväl det svenska som det internationella samhället i historisk belysning [...] utvecklar sin förmåga att kritiskt granska samhällsförhållanden samt sin förmåga att kunna se konsekvenserna av olika handlingsalternativ för sig själv och för samhället, utvecklar sin förmåga att formulera frågor, argumentera och uttrycka åsikter samt utvecklar den egna förmågan att aktivt delta i samhällslivet och påverka samhällsutvecklingen, utvecklar sin förmåga att använda olika metoder vid arbetet med samhällsfrågor och övas i ett alltmer vetenskapligt förhållningssätt (Ibid.).

Ämnet samhällskunskap ska till sin karaktär och uppbyggnad verka för att skapa förståelse för samhället samt att bidra till större kunskaper i olika samhällsfrågor.

Vid studier av olika samhällsfrågor är politiska och ekonomiska aspekter väsentliga liksom användningen av begrepp som inflytande, makt, konflikt, ideologi, klass, intresse, påverkan. [...] Genom att dessa samhällsfrågor skall väljas i samråd mellan lärare och elever övas eleverna i ett demokratiskt arbets- och förhållningssätt (Internet 3).

4.3.5 Demokratiska uppdraget i den kommunala skolplanen

Piteå kommun är inne på sin fjärde utarbetade kommunala skolplan, *Piteå kommuns Barn- och utbildningsplan*, (Internet 4) vilken fastställdes i december år 2000. Denna plan omfattar verksamheten från förskola till gymnasium och den utgår från den egna kommunens policy samt de nationella måldokument som beskrivs i läroplanerna. De prioriteringar som Piteå

kommun anser skall vara vägledande är värdegrundsarbetet. När det gäller mål att sträva mot i vad man kallar demokrati/inflytande, anser man att alla barn/studerande:

Har kunskap om demokratins betydelse och värde och gör aktiva ställningstaganden utifrån sin mognadsnivå. Har förståelse för att demokrati och inflytande innebär såväl rättigheter som skyldigheter. [...] Ges alltid möjlighet att påverka och ha inflytande i beslut som rör den egna utbildningen/verksamheten, men även i andra frågor, som rör barn ungdomar (s. 13).

När det gäller lärande och utveckling anser man att nyckeln för att nå lärande och social kompetens är att man har ett väl utvecklat språk och det mål man fortsättningsvis bör sträva mot handlar om att barn/studerande:

Utvecklas till kreativa, företagssamma och ansvarsställande människor (s.14).

4.3.6 Kvalitetsredovisning

Enligt nationella krav skall varje skola och kommun varje år upprätta en skriftlig kvalitetsredovisning, syftet med denna är att bedöma huruvida målen för undervisningen uppnåtts. Kvalitetsredovisningen kan även fungera som ett styrmedel att förändra och förbättra olika arbetsformer och arbetssätt. I *Piteå kommuns Program för kvalitetsutveckling inom Barn och utbildning* (Internet 4:1) arbetar man för att arbeta med det ständigt pågående kvalitetsarbetet i kommunen. Detta skall ske genom en pågående dialog mellan elever, personal samt föräldrar. Varje rektorsområdes kvalitetsarbete rapporteras varje år i kvalitetsredovisningen vilken granskas av BUN. Kvalitetsredovisningen (Internet 4:2) från 2004 omfattar förskola fram till kommunal vuxenutbildning och enligt regeringsplanen så skall alla skolor ha utverkat en utvecklingsplan från hösten 2004. Dessa årliga utvärderingar skall på central och lokal nivå visa på styrkor och svagheter och därigenom bidra till ständiga förbättringar. Piteå kommun har prioriterat områden som:

- Värdegrund – trygghet, Barnkonventionen, jämställdhet, demokrati
- Lärande och utveckling – trivsel, självkänsla, varje barns lärande och utveckling
- Hälsa och arbetsmiljö – trivsel, hälsa, arbetsmiljö, samt barn i behov av stöd
- Piteå lokalt och i omvärlden – strategiska områden för att främja kommunens utveckling

Om man ser till värdegrund så har man, som man säger, utifrån varumärket Piteå antagit:

en barn och ungdomspolitisk strategi och tillsatt en tvärpolitisk barn och ungdomsgrupp. Det är viktigt att barn och ungdomar ges möjlighet att vara med och lämna sina åsikter innan beslut (Ibid. s. 17).

Trygghet ser man som det fundament som skall genomsyra verksamheten och man ser gärna att man tidigt skall arbeta med att:

Utveckla barns olika språk som en grund för trygghet och demokrati (Ibid.).

4.3.7 Sammanfattning av det demokratiska uppdraget

Utifrån de olika styrdokumentens ”demokratiska uppdrag” vilka presenterats i uppsatsen, finns ett antal återkommande kriterier som behandlar de demokratiska ideal som man i skolan skall använda för att fostra och forma demokratiska medborgare. Med detta som utgångspunkt har ett antal frågor utformats som skall vara till hjälp i analysen av de olika delarna i läroböckerna vilka behandlar demokratin och medborgarskapet. Eftersom ordet demokrati är ett så frekvent använt ord i de olika styrdokumentens utformning, samt dessutom utgör ett fundament för de värderingar som vårt samhälle grundar sig på, kräver det att man för eleven tydliggör definitionen av begreppet. I det sammanhanget krävs också kunskaper som bidrar till att förstå hur demokratin har vuxit fram och hur den fungerar i samhället, sett ur ett individ- och samhällsperspektiv. Om man sätter fokus på de olika samhällsfenomen som sker nationellt och internationellt, så krävs det en förmåga att utveckla en vidsynthet och kunskapsbredd som leder till att eleven får en förmåga att självständigt ta ställning till olika frågor, där demokratin ställs inför utmaningar. Därför känns det angeläget att i läroböckerna ta upp vad som kan utgöra hot för det demokratiska samhällets fortlevnad. En mycket viktig aspekt i styrdokumentet handlar om den förståelse och medmänsklighet som skolan skall främja. Denna skall i sin tur leda till större förmåga till inlevelse hos eleverna samt tolerans och respekt för den kulturella mångfald som råder i Sverige idag. Det gäller att upplysa eleverna om andra kulturer och dess rätt till en egen identitet och samtidigt medvetandegöra eleverna om att de själva är kulturbärare. Det handlar om att åskådliggöra de grundläggande demokratiska värderingarna som syftar till människolivets okränkbarhet, alla människors lika värde, respekt och solidaritet.

- *Hur definierar läroböckerna begreppet demokrati?*
- *Hur tar läroböckerna upp demokratins problem och hinder?*
- *Hur behandlar läroböckerna den demokratiska värdegrunden?*

5. Lärobokens utformning

Den statliga granskningen av svenska läromedel har en lång tradition (Vilén 1997:10). Lärobokskontrollerna inleddes under 1800-talet och kom att förändras ett flertal gånger innan de slutligen upphörde 1991. Kontrollanternas främsta uppgift var att se utifall texterna stämde överens med gällande kursplaner. Objektivitetsfrågan kom också att bli en viktig fråga under 1900-talet och under 1970-talet kom man att bilda SIL, statens institut för läromedelsinformation. Dessa hade till uppgift att granska läromedlen ur följande perspektiv: ”rimligt utrymme för olika händelser och förhållanden, korrekta sakuppgifter, objektivitet och förenlighet med läroplanens mål och riktlinjer” (Ibid.). Under 1980-talet kom man att granska läroböckerna ut genusperspektiv vilket ledde till en del bearbetningar och förändringar. De läromedelsförfattare som inte följde uppsatta regler kom att riskera ett underkännande. Idag garanterar marknaden kvaliteten i de svenska läroböckerna (Ibid., s.11). Böckernas utformning skapas idag av förlag och läroboksförfattare och varken skollag eller läroplan ha idag några åsikter om hur läromedlen ska användas eller hur de ska vara utformade, däremot är det ett kommunalt ansvar att med kommunala medel, se till att eleverna förses med läromedel i grundskola och gymnasieskola. Valet av läromedel styrs till stor del av lärare elever tillsammans. Det som är viktig i valet av studiematerial i undervisningen, är att de överensstämmer med de fastlagda mål och syften som man kan läsa om i de olika styrdokumenterna.

Enligt Stefan Selander (1988:17) så skiljer sig en pedagogisk text mot andra övriga texter, eftersom den har till sin uppgift att uttrycka samt återge redan befintlig kunskap. Läroboken ger inte uttryck för ny kunskap och har därför sina begränsningar eftersom den formas efter urval vilket härrör ur det pedagogiska syftet. Läroboken skall kunna förklara företeelser vilka skall kunna kontrolleras och prövas av lärare och elever. Selander menar också att i pedagogiska texter är kunskap och moral sammanflätade på ett så förfinat sätt att det ligger dolt i texten, han menar att man skall ”betrakta både läroplan och lärobok som samtidiga uttryck för i tiden gängse värderingar av kunskap och moral” (Ibid., s. 19).

5.1 Reflex

Läroboken *Reflex* A-kurs plus är utgiven av Gleerups Utbildning år 2004. Boken har sexton kapitel där man bland annat behandlar ämnesområden som massmedier, demokrati, styrelsesätt för stat och kommun, olika statsskick, lag och rätt, välfärdssamhället, arbete/arbetsmarknad, ekonomi samt internationella relationer. *Reflex* kan man läsa från pärm

till pärm eller som en uppslagsbok om man har annat material att tillgå. I slutet på varje kapitel finns något som man kallar *case* som har till uppgift att åskådliggöra samhällskunskapen samt medverka till att eleverna själva kan ta ställning till olika frågor. Man har dessutom vid varje kapitelslut instuderingsfrågor, diskussionsfrågor samt fördjupningsuppgifter, det finns också adresser till olika webbsajter angivna.

I inledningen så ger man förklaringar om varför man bör studera samhällskunskap. Läroboken informerar i detta sammanhang om att ”du” (eleven) är en medborgare av samhället och att denna bör förstå varför ett samhälle ser ut som det gör och i detta sammanhang redogör man för styrdokumentet som utgör plattformen för undervisningen i Sverige. Grundkunskaperna handlar enligt *Reflex* om demokratins framväxt och funktion, elevens väg till ett eget demokratiskt arbetssätt, rättigheter och skyldigheter samt hur olika politiska och sociala förhållanden bidragit till att forma samhället och dess värderingar (Ibid., s. 9f.). Läroboken tar inte upp den historiska inledningen på demokratin som idé, utan nämner kort att den föddes i antikens Grekland och blommade upp under 1900-talets början. Under kapitlet *Demokrati och diktatur* finner man demokratins regelbok. Dessa listar man som regelbundna och hemliga val där minst två partier medverkar, samt fri rätt till att bilda ett politiskt parti, allmän och lika rösträtt, fri opinionsbildning, majoritetsprincipen samt rätten till god rättssäkerhet (Ibid., s.67f.). Enligt *Reflex* så bidrar dessa kriterier till att beslut har tagits på ett demokratiskt sätt. Läroboken ser demokratin som en överideologi under vilka andra politiska åsikter förekommer. Demokratin menar man måste innehålla ”enighet och konflikt” (Ibid., s.68) där oppositionen är den som skiljer demokratin från diktaturen. I detta sammanhang uppger man begreppet ”västerländska demokratier”.

Boken tar upp Schweiz som ett exempel på en direktdemokrati samt den indirekta demokrati (representativa demokratin) vilket man kallar ”det normala i alla demokratiska länder” (Ibid., s.69). I detta sammanhang klargör man att riksdagen företräder folket, valda ledamöter beslutar i kommunfullmäktige och inom skolan så är det elevrådet samt fackliga ombudsmän i kombination med politiker och rektorer som förhandlar, detta för att klargöra att ”Den representativa demokratin finns på alla nivåer och i många sammanhang i samhället” (Ibid., s.69). Man har i *Reflex* en debattruta där man behandlar e-demokrati d.v.s. Kalix folkomröstning från 2001 om höjd kommunalskatt och huruvida detta är ett sätt att förbättra den kommunala demokratin.

Under rubriken ”Demokratins problem” väljer *Reflex* att diskutera kring förutsättningarna i ett demokratiskt samhälle om det finns människor som inte visar den ”rätta förståelsen” d.v.s. inte visar tolerans mot oliktankande, eller respekt för individen och dessutom kanske väljer att

söka sig till främlingsfientliga ideologier. Svaret är att det demokratiska samhället helt måste ta avstånd från terrorister och rasister. Vidare menar man att Sveriges mötes- och demonstrationsfrihet innebär att nynazistiska organisationer kan föra fram sina åsikter så länge de inte framkallar hets mot folkgrupp, man talar om att avskaffa demokratin genom att utnyttja den. Dessutom tar *Reflex* upp de utomparlamentariska metoderna d.v.s. trädkramare, älvräddare, djurrättsaktivister eller kristna personer som gömmer flyktingar. Läroboken tar dock upp den historiska bilden av medborgarnas civila motstånd och kamp för rättvisare ordning i samhället kring 1900-talets inledning (Ibid., s.72).

Under kapitlet människa och miljö försöker *Reflex* beskriva hur och varför människor bestämmer sig för att bryta upp från sina invanda levnadsmönster. Man påvisar olika skeenden i befolkningsutvecklingen detta genom att dra paralleller mellan utvecklings- och industriländer. Läroboken frågar sig om Sverige påverkats av flyktingströmmarna till och från landet och om Sverige kommer att klara av mångfalden. *Reflex* väljer att i kapitlet Demokrati och diktatur, beskriva hur några nämnda diktaturer bryter mot de demokratiska spelreglerna samt hur man kränker de mänskliga fri- och rättigheterna. I sista kapitlet, Internationella relationer väljer man att presentera FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna och dessutom resonerar man kring svårigheterna att övervaka de staterna skrivit under i konventionen (Ibid., s.334). Under välfärd, kön och jämställdhet så beskriver man de politiska mål som handlar om kvinnor och mäns rätt till samma möjligheter inom alla områden. Området ligger under bokens *case*, vilket betyder att det skall uppmuntra till diskussion och reflexion bland eleverna.

5.2 Möt A-kursen, samhällskunskap

Läroboken *Möt A-kursen* är utgiven av Studentlitteratur år 2002. Läroboken har nio kapitel där man bland annat behandlar områden som demokrati/diktatur, massmedier, politisk makt i Sverige och andra länder, rättssamhället, jordens befolkning, internationell politik, ekonomi samt arbetsmarknad. Denna lärobok är främst framtagen för de elever som går de yrkesförberedande programmen och den koncentrerar sig främst på det viktigaste inom varje ämne. Möt A-kursen är främst riktad till de elever som enbart har tänkt sig att läsa A-kurserna inom kärnämnen. Inom varje kapitel finns frågeställningar som eleverna kan svara på, i anslutning till dessa finns diskussions-och analysfrågor. Vid slutet på varje kapitel finns en sammanfattning över viktiga hållpunkter i den bearbetade texten. I förordet påpekar man att

demokratifrågorna har en central roll eftersom de utgör grunden för ett demokratiskt samhälle, därtill lägger man elevens värderingar och synpunkter om demokrati.

Läroboken inleder med att beskriva ”demokrati” utifrån det tidiga grekiska samhället då fria män deltog i röstning om vem som skulle få råda. Man konstaterar att den styrelseformen idag inte skulle anses demokratisk eftersom kvinnor och slavar stod utanför. Man beskriver den första demokratin som svag och pekar istället på den andra avsatsen för den demokratiska utvecklingen som skedde under 1600-talet och England och den maktindelning som skedde och att denna kom att bli en förebild för övriga Europa (Ibid., s.10). Genom att USA bildas under 1700-talet samt att den Franska revolutionen bryter ut menar man att en ny styrelseform samt en utarbetning om mänskliga rättigheter leder till en plattform till den nya demokratin. Läroboken tar upp demokratins spelregler som måste följas av alla i samhället. Dessa listar man som regelbundna och hemliga val där minst två partier medverkar, samt fri rätt till att bilda ett politiskt parti, allmän och lika rösträtt, fri opinionsbildning, majoritetsprincipen samt rätten till god rättssäkerhet (Ibid., s.11f.). Läroboken klargör att det i den svenska grundlagen står att ”all offentlig makt utgår från folket” (Ibid., s. 12) och liksom i boken Reflex beskriver man det direkta och indirekta sättet att rösta, med utgångspunkt från landet Schweiz. Dock fortsätter man med att ge en något tunn förklaring till den representativa demokratin i och med att man skriver att medborgarna efter val utser representanter (ledamöter), som i sin tur fattar besluten. Detta eftersom man inte klargjort att representanterna är de som väljs in i riksdagen.

Möt A-kursen, samhällskunskap väljer att lyfta fram vad man kallar ”Demokratis problem” som handlar om svårigheterna att komma till beslut p.g.a. antalet medborgare som vill vara med att påverka. Den politiska processen blir tungrodd och tar tid att genomföra. Ett demokratiskt problem anser läroboken vara majoritetens makt och hur man bör se till att minoriteten får gehör för sina intressen. Andra problem menar läroboken är påtryckargrupper/intresseorganisationer eller massmedia som kan bidra till att påverka beslut samt urholka demokratin. Vidare påstår man att demokrati inte eftersträvar att alla skall tycka likadant men man hävdar vidare att vissa människor inte har den ”rätta förståelsen” (Ibid., s.14) och syftar då på dem som står för terrorism och rasism. Boken tar även upp tolerans mot olikåtanke, förståelse samt respekt för människan som en grundbult för demokratin och vad man i läroboken kallar ”den demokratiska grunden” (Ibid., s.14). Boken refererar även till ’olikåtanke’ som använder sig av oparlamentariska metoder, vilket omnämns som civil olydnad, i det här fallet exemplifierat av trädskräckare och älvräddare. Läroboken visar på det öppna samhällets problem, utifrån terroristattaken den 11 september i New York, och den

sårbarhet som finns i det demokratiska samhället (terrorister utbildar sig i det land där man senare utför attentat i). Det sista problemet säger läroboken vara avståndet mellan folket och de som bestämmer, medborgarna kan inte "identifiera sig med beslutsfattarna" (Ibid., s.16).

I förordet på *Möt A-kursen, Samhällskunskap* står det att man skall arbeta med frågor som rör samhället och förändringarna i det. Genomgående ta man upp demokratifrågan och vikten av ett öppet samhälle, där även "dina" värderingar ska komma upp. Som i en del av bildningen i den demokratiska värdegrunden har man i kapitel ett sammanfattat demokratin, inte bara som ett sätt att fatta beslut, utan också som "ett sätt att leva och handla enligt principen om alla människors lika värde och respekt för allt liv"(Ibid., s.9) och "Den demokratiska grundtanken om tolerans mot oliktankande och varje individs respekt får inte sättas ur spel" (Ibid., s.14). När det gäller förmedla de medborgerliga fri- och rättigheterna så väljer man i läroboken att presentera dessa under rubriken Politiska ideologier då man lägger dem i motvikt till nationalsocialismen och dess ickedemokrati, rastänkande och starka ledarskap. Det övergripande resonemanget om de mänskliga rättigheterna ligger under kapitlet Internationell politik, där man i ett globalt sammanhang, kort redogör för FN:s förklaring om hur människorna i världen skall behandlas och under rubriken Skolan som elevens arbetsplats, väljer man att lägga fram vilka huvuduppgifter skolan har idag "att utveckla barn till att bli kreativa och självständiga människor med vissa baskunskaper och basfärdigheter, och med vissa grundläggande värderingar" (Ibid., s.155). I slutet av boken tar man upp jämställdhetslagen i man konstaterar att det fortfarande finns stora skillnader mellan män och kvinnors löner, dessutom finns en faktaruta i läroboken där JämO presenterar hur orättvisorna kan te sig gentemot flickor/kvinnor i samhället (Ibid., s.170).

5.3 Exposé vux

Exposé vux är utgiven av Liber år 2003 och den är främst utformat för vuxenutbildningen och dess A-kurs i samhällskunskap. Boken har fyra olika indelningar under vilka man behandlar olika ämnen. Indelningarna heter Samhället, Makt och politik, Ekonomi samt Omvärlden. Vid slutet av varje behandlat ämne har man samlat uppgifter som eleverna kan arbeta med, det finns också länkar som leder till mer information om ämnet. Under kapitlet Demokrati, ideologier och politiska partier, frågar man sig vad demokrati är. Här inleder man med att föra fram begreppet legitimitet samt förklara begreppet demokrati utifrån det grekiska ordet. Vidare fortsätter läroboken att utifrån två länder (Sverige och USA) påvisa skillnader om hur demokratiska samhällen kan se ut, främst beroende på den politiska strukturen. Vidare

förklarar man i läroboken att krav som allmän och lika rösträtt, allmänna val måste ingå som kriterier för att kallas ett demokratiskt land och där det i slutändan är majoriteten som avgör. *Exposé vux* knyter som första lärobok ihop demokrati och beslutstagande med grundläggande värderingar samt mänskliga rättigheter och menar att man borde besluta om vilka åsikter som är demokratiska eller inte, men i nästa mening kontrar man med att påstå ”I ett demokratiskt samhälle kan man inte sätta upp gränser för vad människor får tycka eller tänka” (Ibid., s. 121), *Exposé vux* problematiserar demokratin genom att föra fram argument som visar att demokratin inte är enkel utan måste ses i ett historiskt och politiskt perspektiv för att kunna förstås. Även i denna lärobok tar man upp demokratins spelregler men listar inte dessa som ovanstående lärocker gör utan talar om individernas medbestämmande om allas vårt bästa. Boken talar om vinnare/förlorare och majoritetsprincipen samt hur man även måste se till minoritetens intressen. I samband med den historiska grekiska kopplingen till demokrati tar man upp direktdemokratin och istället för att hänvisa till Schweiz talar man om att med datorernas hjälp lättare kunna medverka i diskussioner och omröstningar över Internet, man nämner också att man i en representativ demokrati kan rösta bort politiker som man inte uppskattar vilket i sin tur bidrar till att ingen får för stor makt (Ibid., s 124).

I *Exposé vux* har man under ”Demokratins utmaning” resonerat kring de svårigheter och utmaningar som en demokrati har och drar i sammanhanget upp hur engagerande frågor idag inte kan lösas på traditionellt demokratiska sätt. Dessutom säger man att staternas självständighet krymper som en del av globaliseringen och därför behöver man en överstatlig demokratisk plan inom EU. Slutligen menar läroboken att utmaningen i demokratin handlar om relationen mellan folket och de styrande, där styrelseformen och ledarskapet är kärnan. Man menar att det behövs en ifrågasättande diskussion om demokratin, endast då blir den starkare. Det är enligt boken när verbalt missnöje övergår till handgripliga protester som demokratin är i fara t.ex. nynazisters attentat mot flyktingförläggningar eller anarkistiska gruppers stenkastning på polisen, vilket läroboken menar är ett direkt angrepp på folkstyret (Ibid., s.126).

Exposé vux har med sin lärobok valt en bred inledning där man under rubrikerna Det mångkulturella samhället samt Det civila samhället, beskriver det nutida samhället samt ger en historisk tillbakablick av dess organisering med hjälp av folkrörelserna. Boken tar upp olika anledningar till varför människor väljer att bryta upp och förflytta sig mellan länder dessutom beskriver man den rörlighet som finns mellan länderna i EU. Boken pekar på allt fler stater där befolkningen lever i mångkulturella samhällen och där religion, kultur och värderingar utgör en social identitet som är viktig för olika grupper i samhället. *Exposé vux*

väljer även att dra paralleller till ungdomskulturer och symboler (markörer), som visar gruppstillhörighet och man varnar för att kategoriseringar av olika grupper kan leda till att man låser olika grupperingar till olika kulturella företeelser och därmed cementerar människors chans till att skapa eller förändra sin sociala identitet. I boken beskriver man etnicitet som en del av minoriteterna i samhället och trots att kulturerna ständigt förändras så ser man människorna väljer att hålla fast vid ursprunget och därför menar man att vi skall respektera varandras kulturer ”I ett mångkulturellt samhälle får vi inte bara möjlighet att lära känna andra kulturer, vi får även möjlighet att upptäcka den kultur vi själva tillhör” (Ibid., s.19). I detta sammanhang tar man upp problem i kulturmöten vilka handlar om värderingar, problem vid kommunikationen, kroppsspråk eller andra olika referensramar som bidrar till att försämra förståelsen. Boken gör även ett nedslag i ”Minoritetens möte med majoriteten” (Ibid., s 22), där man tar upp problematiken med minoriteternas rätt till sin egen identitet och man frågar sig bland annat om man kan behålla sin kultur om man flyttar till ett annat land, där boken senare konstaterar att man kan det så länge man följer landets lagar. Detta är enligt boken demokratiska rättigheter och man prövar dessa genom att diskutera kring huruvida alla kulturella handlingar eller åsikter skall respekteras. Detta leder fram till diskussionen om vilka värden ett demokratiskt samhälle skall ställa sig bakom eller ta avstånd ifrån och därefter konstaterar man att det inte är enkelt att avgöra när något bryter mot de mänskliga rättigheterna eftersom en kultur i ett land inte påminner om ett annats lands kulturella värderingar. *Exposé vux* gör även en historisk tillbakablick för att beskriva det civila samhället och dess uppkomst genom bl.a. folkrörelsen som kom att betyda mycket för organisationernas tillkomst. Man avslutar detta avsnitt med att se på 2000-talets civila samhälle och de organisationer som idag färgar vårt samhälle.

6. Sammantagna resultat

Hur definierar läroböckerna begreppet demokrati?

I uppsatsen har de tidigare formulerade frågorna utgjort en plattform från vilken jag har analyserat det demokratiska uppdrag som skolan och läroboken skall förmedla. I skollagen står det att verksamheten skall utformas ”i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar”, där skolans politiska mål är att upplysa eleverna och de demokratiska värdena. Likaså i den kommunala skolplanen prioriterar man värdegrundsarbetet där man anser att alla studerande skall ”ha kunskap om demokratin

betydelse och värde”. Begreppet demokrati används och tolkas ofta i olika sammanhang och i Sverige är det skolan som skall stå för den officiella tolkningen. Inledningsvis skriver man i *Reflex* att en av grundkunskaperna för ämnet Samhällskunskap handlar om att eleven skall veta hur demokratin har vuxit fram och hur den fungerar. Dock presenteras inte demokratin som ett eget kapitel utan man väljer att ta upp den med dess motsats, diktatur, vilket kan innebära att den inte får det utrymme den borde ha. När det gäller att visa på hur demokratin har vuxit fram så nämns det bara i en mening, därför upplevs det som att den historiska aspekten om demokratin framväxt är rejält tunn. Finns inte den historiska bakgrunden saknas den koppling till ordet demokrati som gör att den inte betraktas som en abstrakt form. Till skillnad från *Reflex* så inleder *Möt A-kursen, Samhällskunskap* sin lärobok med demokrati samt en kort beskrivning på hur demokratin har vuxit fram, dessutom har var och en av ovanstående läroböcker har listat de grundläggande spelreglerna som beskriver en demokrati. Genom att påpeka att folket har makten i en demokrati väljer båda läroböckerna att ta upp den direkta demokratin genom att presentera landet Schweiz gentemot Sveriges indirekta demokrati. Sett till *Möt A-kursen, samhällskunskap*, som riktar sig till yrkesförberedande programmen finns en viss tvekan om eleverna uppnår förståelse för den korta beskrivningen av direkt demokrati, eftersom det krävs att man har en viss kunskap om befolkningsstrukturen i Schweiz för att kunna få någon förståelse. *Exposé vux* skriver som en fråga, ”Vad är demokrati”? och väljer därefter att beskriva två demokratiska länder som till styrelsesätt är olika. Det här känns som ett bra sätt att visa på olika samhällen. Läroboken menar också att demokratin inte bara är en beslutsätt utan också handlar om värderingar och mänskliga rättigheter vilket innebär att författarna i kapitlet har dragit likhetstecken mellan demokrati och grundläggande värderingar/åsikter men i samma andetag väljer man att belysa svårigheterna när det gäller att definiera vad som är rätt eller fel demokratiska åsikter.

Hur tar läroböckerna upp demokratins problem och hinder?

När det gäller demokratins problem beskriver både *Reflex* och *Möt A-kursen, samhällskunskap* människorna som inte visar den ”rätta förståelsen” och därmed inte delar den demokratiska grundtanken. I sin beskrivning tar böckerna upp terrorism, rasism samt nynazism som ett hot mot det demokratiska samhället, dessutom talar man om de ”oliktänkande” som använder sig av utomparlamentariska metoder (trädkramare, djurrättsaktivister o.s.v.). Detta uttryck kan vara en snäv genväg som enbart leder till ytterligare frågor bland unga människor. Författarna till *Möt a-kursen, samhällskunskap* väljer avslutningsvis att med både text och bild poängtera hur sårbar demokratin är för terrorism

genom att visa de brinnande skyskraporna från den 11 september 2001. Det känns som om läroboksförfattarna har gjort en grov förenkling på en global nivå när det gäller att sammanfatta de demokratiska hindren och texten förefaller i hög grad beskriva vårt samhälle som en plats där vi är hotade av odemokratiska rörelser, då man istället borde beskriva faran med det allt mer sjunkande valdeltagandet i Sverige. *Exposé vux* väljer att lyfta fram den ökande globaliseringen som en utmaning för demokratin, där enskilda stater allt mindre kan styra samhällsutvecklingen (ekonomi, miljö o.s.v.). Dessutom tar författarna upp en andra utmaning som handlar om relationen mellan de styrande och folket och man frågar sig om demokratin endast kan utvecklas ifall staten försvinner och medborgarnas medbestämmande ökar. *Exposé* väljer att påstå att ifrågasättande av den demokratiska maktutövningen enbart stärker demokratin och genom att föra detta resonemang väljer man att problematisera frågorna på ett nationellt plan vilket gör att de demokratiska frågorna och medborgarskapet kommer närmare eleverna.

Hur behandlar läroböckerna den demokratiska värdegrunden?

Vårt samhälle vilar på en rad traditionella, moraliska och etiska värden som tillsammans bildar vår värdegrund och det är skolan som skall förmedla dessa demokratiska värderingar som skall leda till elevernas demokratfostran. Förutom i skollagen så finns det även i Lpf 94, kursplan för Samhällskunskap A, kommunal skolplan och kvalitetsredovisning ett antal grundläggande värden. Dessa kan sammanfattas till människolivets okränkbarhet och individernas lika värde, jämställdhet, solidaritet och tolerans. Dessa värden skall bidra till att utveckla eleverna till ett aktivt medborgarskap samt skapa förståelse för det mångkulturella samhället.

Enligt Reflex och deras huvudmål med samhällskunskap handlar det om att förmedla kunskap som mynnar ut i förståelse och respekt mot andra människor och deras rättigheter. Under rubriken Människor i rörelse, beskriver man migrationen och orsakerna till denna, senare frågar man sig om Sverige klarar mångfalden. Genom att objektivt belysa den svenska invandrapolitiken konstaterar man att klyftorna har ökat och man ser en uppdelning i vi och ni. Vad som saknas är en förklaring om vad etnisk och kulturell mångfald är, risken är väl annars att eleven uppfattar kultur som något bara invandrare är bärare av. Författarna till Reflex tycks ha sammanfattat demokratin värdegrund främst utifrån en internationell synvinkel detta eftersom man väljer att presentera FN:s mänskliga rättigheter. Därmed kan man anse att kursplanens mål om att eleverna skall "förstå de värden som ligger i en kulturell mångfald" inte speglar det svenska samhället.

Sett till Möt A-kursen samhällskunskap som riktar sig till elever på de yrkesförberedande programmen så nämner man medborgerliga fri- och rättigheter i samband med beskrivningen av en diktatur och under kapitlet Internationell politik beskriver man FN och de mänskliga rättigheterna. Det saknas en övergripande och samlad förklaring om vad mänskliga rättigheter är samt även en nationell koppling som visar att man har rätt till frihet och integritet samt en egen kulturell identitet. När det gäller jämställdhet så har man på en sida tagit upp jämställdhetslagen och båda könen rättigheter, och i en faktaruta på sidan tar man upp ett antal orättvisor mot kvinnor/flickor. Den här sidan känns producerad för att plikttroget tillmötesgå det demokratiska uppdraget i styrdokumentet. I det sista kapitlet diskuterar författarna om vad som är skolans viktigaste uppgifter. Dessa menar man är att utveckla barn till kreativitet och självständighet med utvalda baskunskaper och vissa grundläggande värderingar. De värderingarna kan man konstatera har en mycket liten del i läroboken.

Författarna till boken *Exposé vux* har valt att samla och presentera sina värdegrundsfrågor i inledningsvis under rubriken Samhället, vilket ger som ett samlat intryck i studiet av medborgarskapet. Genom att författarna tar upp migrationen i omvärlden och anledningar till denna, bygger man upp en förståelse för det mångkulturella samhället. Just kulturen behandlas utifrån att alla människor har en religion, ett språk och olika värderingar och läroboken knyter an kultur till identitet och markörer som visar på grupptillhörighet. Att tillhöra en grupp är viktigt men man varnar för att utveckla stereotyper. Författarna menar helt enkelt att man inte skall döma varandra så lätt. Utifrån detta resonemang har författarna arbetat för att bygga upp en förståelse för olika människors situation där man gör läsaren uppmärksam på att alla har en kultur d.v.s. det borde inte finnas några vi eller ni.

7. Diskussion

Syftet med denna uppsats har varit att med utgångspunkt från gällande styrdokument göra en analys av de läromedel som används inom ämnet samhällskunskap. Det material jag använde var *Reflex*, vilken är en lärobok som främst används i de teoretiska programmen, *Möt A-kursen samhällskunskap* som används i de praktiska programmen samt *Exposé vux* vilken används inom vuxenutbildningen. Mina frågeställningar var:

Möter de utvalda läromedlen de uppsatta målen för demokrati i gällande styrdokument?

Hur behandlar de olika läroböckerna demokrati och medborgarskap sett utifrån att läroböckerna riktar sig till elever på vuxenutbildning, teoretiska program och praktiska program, på vilket sätt skiljer de sig åt?

När det handlar om att upplysa eleverna demokrati i de olika läroböckerna har jag kommit fram till att det råder påtagliga brister när det handlar om att sätta en övergripande definition på ett ord som används i så många sammanhang. I kursplan står att eleven ska fördjupa sin förståelse i ”svenska som det internationella samhället i historisk belysning”(s.20). Enbart en av läroböckerna (Exposé vux) kan man finna en historik som beskriver demokratins genombrott vilket kom att leda fram till det civila samhället. I övrigt saknar jag kopplingar från ”demokratins spelregler” till det som leder fram till ett medborgarskap. Sedan känns det som ett omodernt sätt att spegla demokrati i motljuset till diktatur vilket två av läroböckerna gör, detta eftersom det påminner om en form av propaganda.

Möt A-kursen samhällskunskap ger en splittrad bild av de grundläggande demokratiska värderingarna. Det finns t.ex. ingen återknytning till den kulturella mångfald som styrdokumentet eftersträvar. Det saknas kunskap som leder till solidaritet och tolerans samt en anknytning till vårt eget samhälle. Läroboken är en mycket förenklad bok som enbart spär på det ojämlika medborgarskap som råder i Sverige, om man ser till konstaterandet att det politiska engagemanget hänger ihop med hög eller låg utbildningsnivå. Dessutom visade det sig att eleverna i de yrkesförberedande programmen hade sämre kunskaper i demokrati, vilket då borde innebära att de skulle ha bättre utformade böcker. Man borde stärka just dessa gruppers politiska medvetenhet för att dessa inte skall känna sig missgynnade samt uppleva utanförskap.

Reflex påminner en hel del om *Möt A-kursen* till sin uppbyggnad, men skillnaden är att *Reflex* är mycket mer beskrivande men också här saknas en genomgripande och samlat intryck om demokratins grundläggande värden och den kulturella mångfald som eftersträvas. *Exposé vux* väljer att gå direkt på den nya tidens kursplaner som betonar frågorna kring demokratins värdegrund. Det finns en vilja att möta de nya demokratiidealerna eftersom de behandlade kapitlen stämmer överens med många av styrdokumentens mål. Framst när det gäller att fokusera kring den kulturella mångfalden samt de samhällsföreteelser som förekommer idag har läroboken på ett tidsenligt sätt försökt att förklara kulturella skillnader.

7.1 Egna slutsatser

Som jag inledningsvis nämnde så kom de allt snabbare samhällsföreteelserna under 1980-talet och framåt att kräva en förändring i kursplanerna. Dock känns det som om det utvecklingsarbete som inleddes för några år sedan inte riktigt har hunnit ikapp verkligheten. På något sätt så känner jag att jakten på det ”goda samhället” kommit att hamna på efterkälken. Jag måste noga hålla med om att man idag ser en attitydförändring i demokrati- och medborgaridealet där medborgarna av idag hellre ser till sin egen individ än till de kollektivs bästa. Den ökande internationaliseringen, främst genom EU, har gjort oss till en större grupp och nationens kännetecken känns inte lika självklara. Som individer i ”storgemenskapen” upplever vi oss mindre sedda, vilket ytterligare marginaliserar de unga. Hur får vi våra barn/ungdomar att med egen vilja erövra demokratin och klämma in sig i medborgarskapets kostym? Hur får vi de unga att inse att solidaritet och tolerans spelar roll? Som lärarstudent inom ämnet samhällskunskap, men också som förälder, har jag ibland upplevt att unga människor känner en ovilja mot att sätta sig in i demokratins friheter och rättigheter. Dagens unga saknar helt enkelt kunskap om den historiska demokratiprocess som idag utgör en plattform för samhället. Det kan med andra ord vara svårt att som ung människa värna den demokratiska traditionen när man föds in i något som man inte har behövt kämpa för.

Den nya tidens kursplaner har gentemot de gamla uttryckligen betonat frågorna kring demokratins värdegrund, mänskliga rättigheter samt vikten av att öka kunskaperna om det mångkulturella samhället där flertalet nationella minoriteter idag finns. Dessa anpassningar av kursplanerna ligger i tiden, eftersom man sett en urholkning av demokratin i form av sjunkande valdeltagande samt ökad tendens till främlingsfientlighet i samhället. För att inte rasismen skall öka måste eleverna få kunskap om de kulturella yttringar som förekommer i samhället och samtidigt medvetandegöras om att de själva också är kulturbärare. Detta bidrar till att man ökar toleransen och bidrar till förståelse. Demokratin är inte att ta för given utan måste ständigt uppdateras, ifrågasättas och utvecklas av samhällets medborgare. Skolan måste se till att de unga får ett personligt förhållningssätt till demokratin så att de själva kan identifiera sig med de övriga medborgarna i samhället, för idag verkar det som om de unga inte känner sig delaktiga i den samhälleliga gemenskapen. Ungdomarna måste kunna koppla demokratins innehåll och form till personliga erfarenheter plockade ur den egna vardagen, för att de ska kunna förstå att deras moraliska handlande, i högsta grad, påverkar det samhälle som de skall leva i.

Läroböckerna fyller här en viktig funktion i kunskapsinlärandet och måste visa riktningen i undervisningen. Om demokrati och medborgarskap enligt styrdokumentet kommit att bli så viktiga sett utifrån nuvarande samhällsförhållanden så måste läroboksförfattarna bredda materialet om demokrati och medborgarskap. Under tiden är det läraren som är ansvariga för att eleverna får sin utbildning i demokratiska fostran. Frågan är bara om lärarna själva har den demokratiska kompetens som efterfrågas idag? Det är nämligen svårt att få andra att växa när man själv står still.

8. Litteraturförteckning

Agrell, Anders. (2001). *Fostrar skolan goda medborgare? Ett mångvetenskapligt perspektiv på eleven, skolan och samhället*. Uppsala: Iustus förlag AB. ISBN 91-87582-16-3

Dahl, Robert A. (1999). *Demokratin och dess antagonister*. Stockholm: Ordfront förlag. ISBN 91-7324-600-X

Fridolf, Marie. Rydberg, Gunnel. (2002). *Demokrati i skola och samhälle*. Solna: Ekelunds förlag AB. ISBN 91-646-1638-X

Marklund, Sixten. (1984). *Skolan förr och nu – 50 år av utveckling*. Stockholm: Liber Utbildningsförlag. ISBN 91-40-71037-8

Rickardson, Gunnar. (1999). *Svensk utbildningshistoria*. Lund: Studentlitteratur. 6:e upplagan ISBN 91-44-01019-2

Selander, Staffan. (1988). *Lärobokskunskap*. Lund: Studentlitteratur. ISBN 91-44-23841-X

Selander, Sven-Åke. (1986). *Livslångt lärande- i den svenska kyrkoförsamlingen i Fleninge 1820-1890*. Uppsala: Hortensia Förlag AB. ISBN 90-85130-30-3

Skollagen (1985:1100).

Skolverket(1999:1345). *Ständigt. Alltid!* Stockholm: Liber Distribution. ISBN 91-89313-39-9

Skolverket 03:812. (2003). *Ung i demokratin*. Stockholm: Fritzes kundservice. ISSN 1103-2421

Skolverket (SKOLFS:2000:7)

Skolverket 00:577. (2000). *Med demokrati som uppdrag*. Stockholm: Liber Distribution. ISBN 91-89313-99—2

SOU 1999:77. *Demokrati och medborgarskap*. Stockholm: Elanders Gotab. ISBN 91-7610-868-6

Utbildningsdepartementet. (1994). *Förordning om 1994 års läroplan för de frivilliga skolformerna, Lpf 94*. Stockholm: Utbildningsdepartementet. ISBN 91-38-31737-0

Wahlström, Ninni. (2002). *Om det förändrade ansvaret för skolan*. Örebro: Universitetsbiblioteket. ISBN: 91-7668-289-7

Vilén, Sara. (1997). *Gömd bland fria män och trälar – kvinnors historia i gymnasiets läroböcker 1963 till 1996*. C-uppsats vid Historiska institutionen, Lunds Universitet.

Analyserade läroböcker:

Almgren, Hans. Höjelid, Stefan. Nilsson, Erik. (2004). *Reflex - Samhällskunskap för gymnasieskolan A-kurs plus*. Malmö: Gleerups Utbildning AB. Upplaga 4:1. ISBN 91-40-63945-2

Andersson, Mats. Arit, Michaela. Fuat, Deniz. Engelbrekt, Kjell. Hofer, von Hans. Holmgren, Ci. Lagergren, Fredrika. Lidskog, Rolf. Ring, Börge. Svensson, Annika. Tham, Henrik. (2003). *Exposé Samhällskunskap kurs A*. Stockholm: Liber AB. ISBN 91-21-21098-5

Bergström, Per. Persson, Madeleine. Roslund, Mats. Öberg, Ingemar. (2002). *Möt A-kursen Samhällskunskap*. Lund: Studentlitteratur. Upplaga 1:2. ISBN 91-44-01783-9

Palmquist, Christer. Widberg, Hans Kristian. (2004). *Millennium Samhällskunskap*. Stockholm: Bonnier Utbildning AB. Upplaga 3:1. ISBN 91-622-5997-0

Internetadress:

Internet 1:

<http://www.lararforbundet.se/web/ws.nsf/Context/004176B0?OpenDocument>

Internet 2:

www3.skolverket.se/ki03/front.aspx?sprak=SV&ar=0405&infotyp=8&skolform=21&id=SH&extraId=

Internet 3:

www3.skolverket.se/ki03/front.aspx?sprak=SV&ar=0405&infotyp=5&skolform=21&id=3754&extraId=

Internet 4: www.pitea.se/kommun/

1. Barn- och utbildningsplan 2001-2004
2. Program för kvalitetsutveckling inom Barn och utbildning